

Juletradisjoner og skikker

Sist oppdatert: 17. desember 2003

Julen er nok den mest tradisjonsbundne høytid i Norge. Den sto sterkt lenge før kristendommen kom til landet, og moderne julefeiring er en blanding av gammel norrøn tradisjon, kristne tradisjoner og moderne forbrukerorienterte og reklamestyrte vaner. Vi gir her en liten oversikt over utviklingen av tradisjoner knyttet til julefeiringen.

Julen før kristendommen

Tradisjonen med å feire jul i Norge er så gammel at man ikke vet når den egentlig begynte. Man er heller ikke sikker på ordets opprinnelse, men det kan være avledet av «ylir», det norrøne navnet på måneden frem til midten av desember.

Da kristendommen kom til landet, var datoen 25. desember av kirken offisielt erklært som Kristi fødselsdag, og feiringen av denne datoen smeltet derfor sammen med den tradisjonelle julefeiringen.

Julefeiringen varte tradisjonelt fra 13. desember til 13. januar. Denne delen av året var den perioden som egnet seg best for gilde og fest. Innhøstingen var over og grisen var slaktet, så det var rikelig med mat på gårdene. Folk var slitne og magre etter slåttonna og kunne saktens trenge å fetes opp. Det egentlige arbeidsåret var slutt og dagene var korte, så det var ingen grunn til å begynne på vinterarbeidet ennå.

Julen ble derfor en ypperlig spise- og festtid, en hviletid og ferie. Det var tiden for store gilder og sammenkomster, og for det tradisjonelle midtvintersblot. I julefeiringen inngikk også feiringen av det nye året.

«Å bære julen ut»

Ifølge gammel overtro ville man bringe ulykke over et hus dersom man forlot det i juletiden uten å ha spist eller drukket noe. Man hadde et eget uttrykk for dette: «å bære julen ut», dvs. å ta med seg julen ut av huset. Man trodde også at den første som sluttet å spise på julaften ville dø innen året var omme (i eldre tid begynte det nye året i julen, så de hadde et helt år å dø på, og ikke bare til nyttårsaften). Det var tydeligvis meningen at alle skulle spise og drikke mye i julen!

Mørketid og mørkemakter

Samtidig som julen var en feste- og ferietid, var det også en truende og farlig periode. Det var mørketid og mørkemaktene stod rundt folk på alle kanter. Folk trodde de måtte beskytte seg mot disse maktene. For det første fryktet de oskerea. Dette var en flokk døde mennesker som red rundt på frådende svarte hester. Når oskerea kom, veltet den hus og fjøs. Slo den seg ned på en gård en stund, kunne det føre til brann eller drap på gården. Derfor måtte folk beskytte seg før oskerea kom. De brente brød og malte kors over dørene. De la stål i kornkammeret og malte kors på øltonnene, for oskerea kom alltid til kjelleren.

Da kristendommen kom til landet, forklarte kirken oskerea med at dette var døde mennesker som var i en slags mellomtilstand før den endelige dommen.

En annen mørkemakt en måtte vokte seg for var den mørke Lussi. På den lengste natten i året (13. desember) fór Lussi og straffet alle som ikke var ferdige med juleforberedelsene.

Julegaver

Skikken med å gi hverandre gaver var opprinnelig en nyttårsskikk, det var f.eks. vanlig at stormennene ga arbeidsfolkene gaver ved nyttår. Det var da gjerne snakk om litt ekstra lønn så de hadde litt mer å rutte med i det nye året. Det var også tradisjon å gi gaver til de fattigste. Til dem ga man gjerne julemat slik at også de skulle ha mulighet til å spise godt i julen. I senere tid var det også vanlig at husbonden ga sine husmenn julemat fra sine overskuddslagre.

I løpet av den industrielle revolusjon på 1800-tallet ble det vanlig å gi tjenestefolk en gave eller ekstra påskjønnelse til jul. Dette var gjerne en nyttig ting, som klesplagg, sko eller bruksgjenstander. Også i våre dager er det mange bedrifter og selskaper som gir en

Solkalender og månekalender

I Vesten lar vi årets lengde bestemmes av solens gang. Det betyr at ett år varer like lenge som jorden bruker på å gå rundt solen. I muslimske land er årets lengde isteden bestemt av månens gang rundt jorden.

«Hvis ikke alle julemerker slår feil»

Tidligere trodde man at været og avlingene i det nye året kunne forutsies ved å tyde juleværet. Man regnet da julen fra 1. juledag (25. desember) til helligtrekongersaften (5. januar), i alt tolv dager. Man tenkte seg at hver av disse dagene representerte en av årets måneder. Ved å studere hvordan været forandret seg disse dagene, kunne man derfor finne ut hvordan været ville bli i hver av årets tolv måneder. For å huske hvordan været hadde vært, tegnet man et merke på loftsbjelken, såkalte julemerker, hver av disse dagene. Man kalte disse julemerkene for solemerker, og vi har derfor uttrykket «etter alle solemerker å dømme».

ekstra påskjønnelse til sine ansatte ved juletider.

Det var først etter reformasjonen at det ble vanlig å gi barna gaver til jul. Før i tiden var dette stort sett praktiske og nyttige gaver slik som nye klær og sko. I det gamle bondesamfunnet ble vinterklærne gitt barna som gave til jul. Det er først i moderne tid vi har begynt å kjøpe gaver til venner og bekjente, og å kjøpe leker og andre «unyttige» ting til barn. Dette er først og fremst et resultat av reklame og forbrukerkultur.

Juletreet

Tradisjonen med å ha juletre innendørs under julefeiringen er svært ny her i Norge. Tradisjonen ble innført fra Europa på slutten av 1800-tallet. Det var først i de «kondisjonerte» (dvs. velstående) hjem i byene man begynte med denne tradisjonen. Siden fulgte embetsmennene på landet etter. Det ble etterhvert også vanlig å ha et juletre i skolestuene under julefesten. Det tok da ikke lang tid før barna forlangte å ha et slikt hjemme i stuen også.

Juletreet ble pyntet med tørket frukt, kaker og levende lys. Senere ble det vanlig å lage julepynt av glanset papir, og å ha en stjerne i toppen. På denne tiden, dvs. for omlag 100 år siden, ble det også vanlig å sende slektninger og venner julekort som man leste opp på julaften.

Julenissen

Ordet «nisse» er dannet på bakgrunn av dyrkingen av barnehelgenen St. Nicholas. På nordiske språk ble navnet til Nils, som etterhvert forandret seg til Nisse. Navnet ble så knyttet til «rudkallen» (gårdsnissen), som etter eldgammel folketro passet på gården. Som takk for dette skulle han ha grøt hver julaften, og en skål med grøt ble da satt ut i fjøset.

I senere år er nissen blitt knyttet opp til Santa Claus, julenissen fra amerikansk og britisk tradisjon som klatrer nedigjennom skorsteinen med gavesekk på julaften. Det er først og fremst moderne reklame som har bragt denne figuren inn i vår juletradisjon.

Julebukk

Det var først ungdommen som begynte å gå julebukk. De lagde masker formet som geitehoder som de trådde på en lang stang. Munnen kunne åpnes og lukkes og var farget rød. Stangen red en på, og den var dekket av en skinnfell. Ungdommen selv hadde ofte kledd seg ut med masker og gamle klær. Slik kom gjestene ridende til nabogårdene og forventet å bli traktert.

Senere tok barna over denne tradisjonen og lagde masker av sort papir. Etterhvert har det blitt vanlig at barna kun kler seg ut. De går til nabohusene og ber om å bli forsynt med brus og kaker.

Filosofiske spørsmål

- 1. Hvorfor feirer vi at året er slutt? Hvem er det som bestemmer at et år er slutt? Hvorfor slutter året med desember og begynner med januar? Kunne ikke året like gjerne sluttet med juni og begynt med juli?*
- 2. Hva vil det si å feire noe? Må man alltid spise når man feirer? Synge? Være glad? Går det an å feire noe helt alene eller må man være sammen med andre mennesker? Kan vi feire hva som helst eller er det bare visse ting som det går an å feire (f.eks. jul og bursdager)?*
- 3. Før var folk redde for «mørkemaktene». Er det noen som er redde for slike makter idag? Er det lettere å bli redd ute på landet, hvor det blir mørkt om kveldene, enn i byene hvor det alltid er belysning? Hva er forskjellen på å være mørkeredd og å være redd for mørkemakter?*
- 4. Er du alltid snill når du gir en julegave? Er du alltid glad når du mottar en julegave? Hva er den beste julegaven du kan tenke deg? Hva er den verste julegaven du kan tenke deg? Er det noen du ikke kunne tenke deg å få julegave fra? Hvorfor? Er det noen du absolutt vil ha julegave fra? Hvorfor?*
- 5. Hva er egentlig vitsen med å ha grantre i stuen? Er det fordi det skaper en stemning som betyr mye for oss eller er det fordi alle andre har det? Hadde du villet ha juletre hjemme hos deg selv hvis du var den eneste i verden som hadde det?

*Er det synd på alle trærne om hugges bare fordi vi skal ha juletre i stuen? Eller tror du trærne er glade for å få lov til å være med på å gjøre det hyggelig hjemme hos oss til jul? Hva ville du tenkt hvis du selv var et tre i skogen og det begynte å nærme seg jul?**
- 6. Tror du julenissen finnes? Eller er han bare en fantasifigur som vi ser på TV og leser om i eventyrene? Kan vi si at julenissen finnes selv om han ikke finnes noe annet sted enn i menneskenes fantasi? Hva skal til for å si at noe er virkelig? Hvordan kan vi vite at noe er virkelig? Er alt som er inni hodene våre virkelig mens alt som er utenfor hodene våre er virkelig? Hvorfor/hvorfor ikke?*